

NODIRJON G'AFUROV,

O'zMU tayanch doktoranti

“AL-ISLOH” JURNALI SAHIFALARIDA TASAVVUF MASALASI

Annotatsiya: Ushbu maqolada Alisher Navoiy nomidagi O'zbekiston Milliy kutubxonasi “Nodir nashrlar” bo'limida saqlanayotgan “Al-Isloh” jurnalining 1916-yil 6-sonida e'lon qilingan Mulla Xolmuhammad To'raqulining “Tasavvuf va mutasavvuf” maqolasi tabdil qilingan. Tabdil qilingan maqolada islom va tasavvuf haqida so'z boradi. Maqola oxirida forsiy tilda fard va arab tilidagi matn qo'shimcha qilingan.

Kalit so'zlar: tasavvuf, shariat, tariqat, haqiqat, Islom, ta'lim, axloq.

Annotation: This article discusses the adaptation of the article “Tasavvuf va mutasavvuf” (Sufism and Sufis) by Mulla Kholmuhammad To'raqul, published in the 6th issue of the journal ‘Al-Isloh’ in 1916, which is stored in the ‘Rare Publications’ section of the Alisher Navoi National Library of Uzbekistan. The adapted article addresses topics relating to Islam and Sufism. At the end of the article, a Persian text and an Arabic text are included.

Key words: Sufism, sharia, tariqat, truth, Islam, education, ethics.

XX asr boshlarida jadid matbuoti rivojlanib borayotgan bir vaqtda “Al-isloh” jaddilarning “Oyna” kabi nufuzli jurnallaridan edi. Jurnal Abdurahmon Sayyoh va Munavvarqori Abdurashidxonovlar tashabbusi va sa'y-harakatlari bilan 1915-yil 14-yanvarda Toshkent shahrining O'rda dahasida G.Y.Yakovlev tipo-litografiyasida dunyo yuzini ko'rdi. 1915-yilgi sonlari shu nashriyotda 1916-1918-yillari A.O.Portsev litografiyasida chop etildi. Shuni ham ta'kidlash joizki, 1918-yilgi 5-soni Asqarxon Pahlavonov muharrirligida nashr qilingan. 1916-1918-yildagilari har bir soni 32 sahifadan, 1918-yilgi sonlari 16 sahifadan iborat bo'lib, bir oyda ikki marta nashr etilgan” [2].

Ushbu jurnal diniy va dunyoviy mavzularga oid maqolalar e'lon qildi. Bunda Kamiy, Sidqiy Xondayliqiy, Is'hoqxon Ibrat, Tavallo, Abdurahmon Sayyoh va Xolmuhammad To'raquli kabi ijodiy faoliyati kam o'rganilgan ko'plab mualliflarning asarlari chop etilgan. Jurnal o'z nomiga mos holda ham diniy, ham dunyoviy islohotchilik yo'lini tutdi. Jamiyatdagi bid'at va xurofotlarni tuzatishga, ularni xalqqa asoslab ko'rsatishga katta e'tibor qaratdi. “Al-isloh” jurnalida sof badiiy asarlar bilan birga adabiyot nazariyasi va adabiy-tanqidga oid maqolalar ham chop qilingan. Bu maqolalar adabiy muhit va adabiy jarayon tarixini o'rganishda muhim adabiy manba bo'lib xizmat qiladi.

Ushbu jurnaldagi maqolalar publitsistik nuqtayi nazaridan Q.Pardayevning “Milliy uyg'ornish davri manbalarida adabiy va publitsistik muammolar talqini” (“Al-Isloh” jurnali materiallari asosida)”[3], tarixiylik jihatidan S.Agzamxodjaye va Z.Ulugbekova “Turkistondagi islohotchilik harakatini o'rganish bo'yicha tarixiy manba (1915-1918-yillar)”[4] tadqiq etilgan ilmiy ish va monografiyalar mavjud.

Mulla Xolmuhammad To'raquli maqolalari, asosan, diniy-tasavvufiy masalalarni yoritishga qaratilgan bo'lib, uning bir qancha maqolalarini sanab o'tishimiz mumkin. Masalan, “Talabi isloh” (1915), “Istinsof” (1915), “Muftiyzodaning din nazarida ta'lin tazlillarina bir nazar” (1915),

“15-sonli “Islah” majallasidagi qiyofa va kiyim masalasiga sha’riy javob” (1915), “Islah haqida fikri ojizona” (1916), “Ilmi tahsilga bir nazar” (1916), “G’ino va nag‘matlar javobining tafsili” (1916), “Mavizoyi ilohiydan bir band” (1916), “Shukri ne’mat” (1916), “Axloq haqida” (1917), “Tasavvuf va mutasavvuf” (1917), “Kasb farzdur” (1917) kabi nom ostida maqolalari e’lon qilingan.

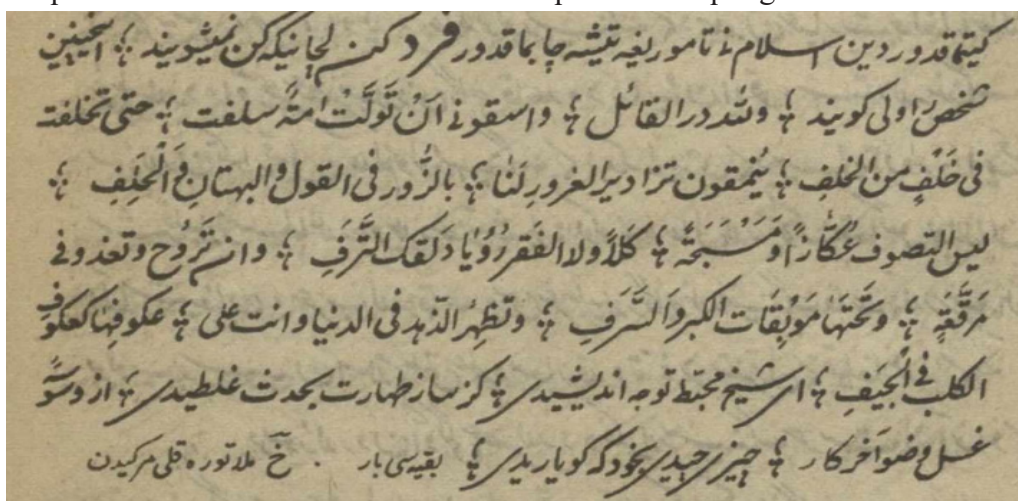
Shunday asarlardan biri mulla Xolmuhammad To’raqulining “Tasavvuf va mutasavvuf”[4] maqolasidir. Biz sizga ushbu maqolaning tabdil matnini taqdim qilmoqchimiz. Eski o‘zbek yozuvidan bugungi alifbomizga moslab uni quyidagicha o‘qidik.

“Ittilo maqolasina tanqid boqiyasi

Tasavvuf va mutasavvuf [1]

Alloh taolo taqaddas dargohig‘a taqarrub hosil etmoq uchun yolg‘uz bir yo‘l bordur, ul yo‘l shariatdur. shariatdin yana ikki sho‘ba hosil o‘lurki, tariqat va haqiqat deb ta’bir o‘linur. Shariat – tomur, tariqat – tana, haqiqat – mevadur, tomursiz tana hosil o‘lmadig‘i kabi tomur va tanasiz meva hosil o‘lmag‘ay, yana maholdur. Muni tafsili shulki, ilm ikki qism o‘lur: ilmi muomala va ilmi mukoshafadur. Ilmi muomaladin murod ma’lumni kashfi ila barobar amal etilmoqi matlub o‘lmish ilmdur. Bu ilm yana ikki qism o‘lub bir qismi zohir a’zog‘a va bir qismi qalbg‘a taalluq tobmishdur. A’zog‘a taalluq tobmish ilmni ilmi zohir, dilg‘a taalluq tobmish ilmni ilmi botin deb ta’bir etilmishdur. Ilmi zohir yana ikkig‘a munqism o‘lurki, bir qismi ibodatdur. E’tiqodni tas’hih etmoq va namoz va ro‘za va zakot va haj va tilovati qur‘on va zikr-u duo va bularg‘a taalluq ilmlardin iboratdur. Bir qismi odatdur nikoh va kasb va halol va harom va suhbat va muosharat va uzlat va safar va vajd va holat va amri ma’ruf va nahyi munkar va odobi maishat va axloqi nubuvvat ilmlaridur. Ilmi botiniy ham ikki qism o‘lurki, bir qismi muhlikot ta’bir o‘linur: qorin shahvati farj shahvati, til ofatlari, dil ofatlari, g‘azab, hiqd-u hasad va buxl va kibri ujb va riyo va g‘urur va dunyo muhabbati va mansab va izzat muhabbati va davlat va farzand muhabbati kabi nimasalardan iboratdur. Va bir qismi munjiyotdurki tavba va sabr va shukr va xavfu rajo va zuhd va tavhid va tavakkul va muhabbat va shavq va uns va rizo va niyat va sidq va ixlos va muroqaba va muhosaba va tafakkur va o‘limni yodi kabi nimarsalar ilmidur. Payg‘ambarlar alayhimussalomni ummatlarg‘a irshod etmish va so‘zlamish ilmlari ushbu ilmi muomaladurki, bu ilmni tamomig‘a shariat mutakaffildur. Shariat ulamolarig‘a roje’dur. Ilmi zohirni – muomalat va ibodat, ilmi botinni – axloq tasmiya etmishlar. Ammo ilmi mukoshafa ta’lim va taa’llum ila hosil o‘lmaz. Bu ilmdan anbiyolar so‘zlamamishlar. Magar ishorat va tamsil ila iktifo etmishlar. Bas, ilmi zohirni shariat ilmi, botinni axloq va tariqat va ilmi mukoshafani haqiqat demishlar hadisda kelmish: “Har kishi ilmig‘a amal qilsa, ul amalni natijasi ila Alloh taolo bilmag‘on ilmini anga hosil qilur”. Bas, Alloh taolo hosil etg‘uvchi ilm ushbu mukoshafa ilmidurki, ilmi muomalani samarasidur. Bas, shariat va tariqat ila mukammal omil o‘lmay, haqiqatdan juz topmoq maholdur. Akobirlar aytmishlar: “Har kishini amali bid’at yo dilida kibrdan asar o‘lsa ul kishig‘a ilmi mukoshafa nasib o‘lmaz”. Emdi, shayxg‘a inobat etmoq vojib deb da’vo etg‘uchilardan savol etarbizki, bu shayxlar ilmi muomalag‘ami irshod etarlar yo ilmi mukoshafag‘ami? Agar ilmi mukoshafani ta’lim berurlar desalar, bu da’volari yalg‘on. Kitob va sunnatg‘a xilofdur. Agar ilmi muomalag‘a irshod etarlar desalar, ilmi muomala shariat ulamolari bilmoyurlar. Hatto mazhab sohiblari Abu Hanifa va Ahmad ibn Hanbal va Shofe’i rahimahumulloh kabi zotlar ham bilmamishlar degan bo‘lur. Bu so‘zni yolg‘onlig‘i kun kabi zohirdur. Agar ilmi muomalani botin qismini irshod va ta’lim etarlar desalar, bu ta’limni shariat ulamolarini bilmaz demoq, yana jaholat va zalolatdur. Chunki ilmi botin axloq ilmidur, tasavvuf ila axloqni ba’zisidur. Axloq ilmini ba’zisi farzi ayndur. Tasavvuf atalmish ba’zidan boshqa axloqni hammasini bilmoq farzi kifoyadur. Ammo tasavvuf ilmi farzi ayn emasligi oshkordur, farzi kifoya ham emas. Chunki mutasavvuflar ahvolotidin hech bir holi, hech bir vaqtda hech kishini zimmasig‘a vojib o‘lmamishdur. Balki, tasavvuf ilmi mustahabdur. Ulamolar mavzuoti ulum va tartibi ul-ulumlarda shul tariqa

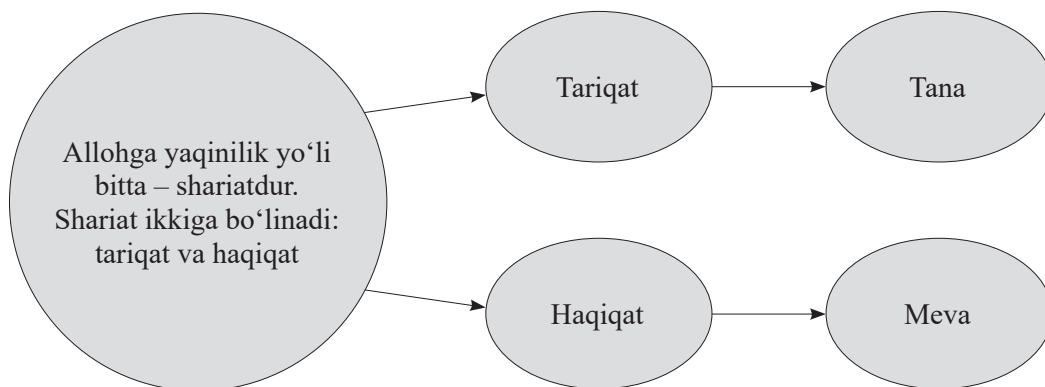
tahqiq etmishlar. Tasavvuf degan ism tarixi hijriyini 200-sanalarig'a yana yaqin mashhur o'lmish. So'fi ismi ila atalmish zotlarni avvali Abu Hoshim al-So'fidurki, 150-sanada vafot etmish. "Kashf ul-zulnun"da bu so'zni imom Qushayridan naql etdukdan so'ng ayturlar: "Tasavvufni istiloh va mashrablari(yo'nalishlari) hukamoyi allohiyunlarni ashraqiun toifalarini, alalxusus, mutaaxxirinlarini istilohlari ila bir tariqadur, balki so'fiyalar ushbu ishroqiyunlar istilohidin ahz etmish. Intihosi agar aytsalarki, bizni shayx va murshid demoqdan murodimiz ilmi muomalani tamom bilib ilmi zohir va ilmi botin muqtazosicha komil amal etib, ul amal natijasi ila ilmi mukoshafa hosil etmish. Ko'ngilni Xudoni muhabbatidan boshqa – davlat va farzand va rayosat va izzat – hamma dunyoviy nimarsalar muhabbatidan forig' etmish, fanofilloh va baqobilloh maqomin hosil etmish shayxlar-dur desalar, bu sifatni shayxni vujudi anqo kabi, ismi mashhur, o'zi madumdurki, ani tobmoq bu zamonlarda mahol darajasig'a yemishdur. Durust avliyoullohdan zamon holi o'lmaz, lekin bir avli-yo har murshidlikg'a loyiq o'lmaz. Murshidlik rutbasig'a yetishmoq base mushkuldurki ani hosil etmoq, xususan, ushbu zamonlarda g'ayri mumkindur. Ammo bir kishini uzun joma, katta salla ila boshlarin yaqolarig'a tiqib o'lturmoqlari yo eshiklarida ikki yo uch yuz avom, balki nafsig'a giriftor ulamolar izdihom ila raft-u omad qilmoqlari, har hafta bir yo ikki bor muridlarni yig'ib asri saodatda mahud o'lmamish. Bid'at tariqi ila zikru samo' etmoqlari murshidlikg'a shohid o'lmaz. Murshidni shariatda istiqomat, avomr va navohida matonat, ilmi zohiriy va botiniyda hazoqat va amal va riyozatda sabot, sunnati nabaviyda iqomat, bid'atdan ijtinob va harosatlaridin tonilur. Mu-ridni ko'blig'i horiqi odatlar zuhuri atosidan nisbat qolmag'ay kabi nimarsalar bilan o'lchalmas. Bu xususda husni zann qilib har kishini murshid xayol etmoq, shariat hisorin vayron etmoqdin mubayyanni barbod etmoq halokat va safolat chohig'a yuztuban ketmoqdur. Dini islomni tomurig'a tesha chobmoqdur" – deb fard va biroz arabcha matn qo'shimcha qilingan.

“Fard: Ko'n lijaniki ko'n namishuyand,
Inchinin shaxsro vali go'yand

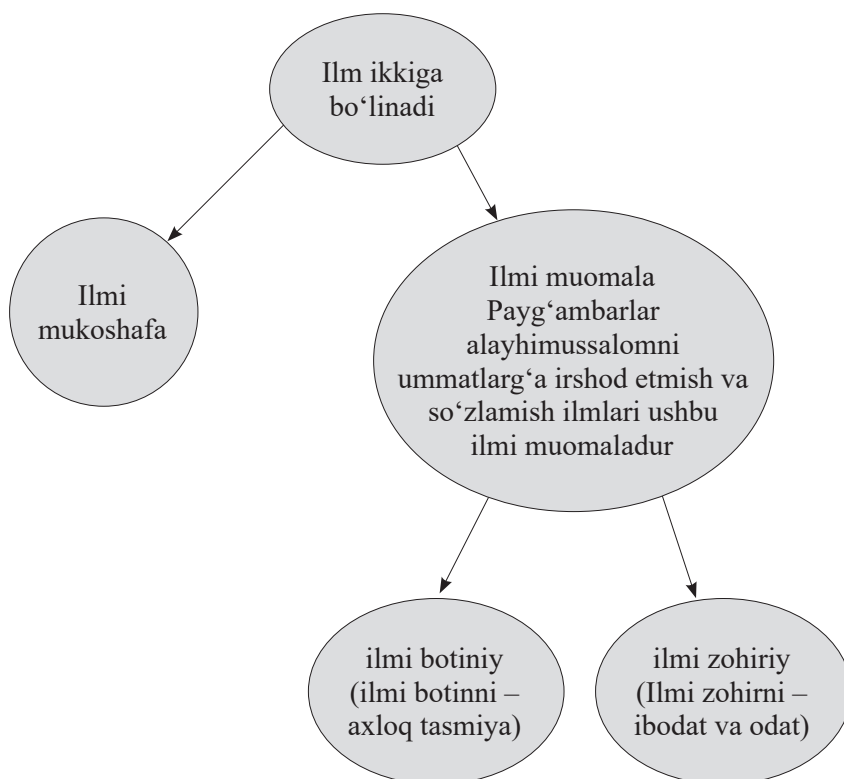
Arabcha matn: Vallohi durrul qoil
Va isqovni Onu tavallat ummatan salafat
Hatta tuxlifat fii xolfin minal xolfi
Yunmiquuna tazodirul gururi lanaa
Bizzuuri fil qovli val buhtaani val xolfi
Laysat – tasavvuf 'ukkaazan av masubbahatan
Kallaa valal faqru ru'ya dalaqakat-tarof

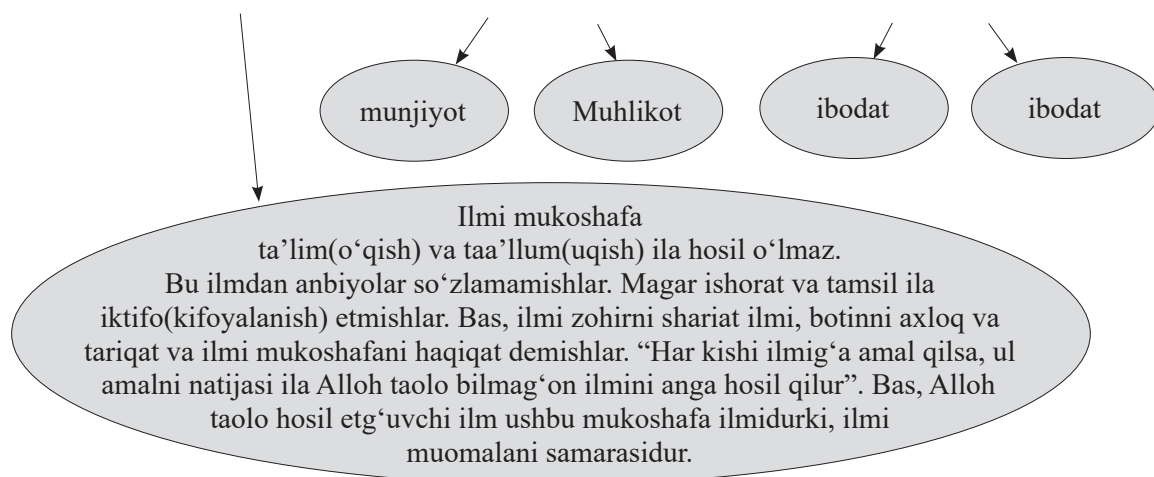
Va in taruha va ta'zu fi muroqqa'atin
Va tahtaha mavbiqotul-kibaru vash-sharaf
Va tazhiru-zuhd fid-dunyo va anta 'alayya
'akufiha ka'kufil kalbi fil jayfi
In shayx muxbit tavjah andishidi
Kaz sozi tahorat bihadasi g'oltidi
Az vasvasa g'usl vudu oxir kor
Chizi jayyidi bexudki kuyaridi
 boqiyasi bor X. Mulla To'raquli Markidan" – deb maqola tugatilgan.

Ko'rinib turibdiki, muallif tasavvuf ilmini bir qancha qismlarga bo'lib xalqqa uni oyati karima va hadislar bilan yekazmoqchi bo'lgan. Biz bu tushuntirishlarni chizmaga solishga urinamiz.

Allohga yaqinlik yo'li bitta – shariatdur.
 Shariat ikkiga bo'linadi: tariqat va haqiqat
 Shariat (tomur): tariqat – tana, haqiqat – meva

Ilm ikkiga bo'linadi – ilmi muomala va Ilmi mukoshafa

Ilmi muomala – ilmi zohiriy va ilmi botiniy.

Ilmi zohiriy (Payg'ambarlar alayhimussalomni ummatlarga irshod etmish va so'zlamish ilmlari) ikki qism: ilmi zohiriy (Ilmi zohirni – ibodat va odat).

E'tiqodni tas'hih etmoq va namoz va ro'za va zakot va haj va tilovati qur'on va zikr-u duo.

Odat nikoh va kasb va halol va harom va suhbat va muosharat va uzlat va safar va vajd va holat va amri ma'ruf va nahyi munkar va odobi maishat va axloqi nubuvvat).

Ilmi botiniy (axloq – muhlikot va munjiyot).

Muhlikot qorin shahvati farj shahvati, til ofatlari, dil ofatlari, g'azab, hiqd-u hasad va buxl va kibri ujb va riyo va g'urur va dunyo muhabbati va mansab va izzat muhabbati va davlat va farzand muhabbati.

Munjiyot tavba va sabr va shukr va xavfu rajo va zuhd va tavhid va tavakkul va muhabbat va shavq va uns va rizo va niyat va sidq va ixlos va muroqaba va muhosaba va tafakkur va o'limni yodi kabi nimarsalar.

Ilmi mukoshafa – Ilmi mukoshafa ta'lim va taa'llum ila hosil o'lmaz. Bu ilmdan anbiyolar so'zlamamishlar. magar ishorat va tamsil ila iktifo etmishlar. Bas, ilmi zohirni shariat ilmi, botinni axloq va tariqat va ilmi mukoshafani haqiqat demishlar. Har kishi ilmig'a amal qilsa, ul amalni natijasi ila Alloh taolo bilmag'on ilmini anga hosil qilur". Bas, Alloh taolo hosil etg'uvchi ilm ushbu mukoshafa ilmidurki, ilmi muomalani samarasidur.

Bu maqolaning davomi ham mavjud bo'lib, jurnalning keyingi sonida e'lon qilinadi. Unda aytilgan fikrlar ham mazmunan ushbu maqolaning davomi hisoblanib, muallifning fikrlarini quvvatlaydi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. *Al-isloh jurnali*, 1917-yil 6-son, – B. 784-787.

2. Пардаев К.У. Миллий уйғониш даври манбаларида адабий ва публицистик муаммолар талқини ("Ал-Ислох" журналы материаллари асосида). Филол. фанлари номз. дисс... Ўзбекистон миллий университети. –Т.: 2008.

3. Агзамходжаев С, Улугбекова З. "Ал-ислох" журналы – Туркистондаги ислохотчилик ҳаракатини ўрганиш бўйича тарихий манба (1915-1918 йиллар). – Т. 2019.

<https://arxiv.uz/ru/documents/diplom-ishlar/adabiyot/jadidchilik-va-jadid-matbuoti>